

Vindpark Femstenaberg, Skee socken, Strömstads kommun, Västra Götalands län

Frivillig arkeologisk utredning i form av kulturmiljöutredning

Annika Östlund

Kulturlandskapet rapporter 2019:11

**Vindpark Femstenaberg, Skee socken,
Strömstads kommun, Västra Götalands län
Frivillig arkeologisk utredning i form av kulturmiljöutredning**

Annika Östlund

Kulturlandskapet

Administrativa uppgifter

Fastighet: Bö 1:2 och 1:10, Buvall 1:10, Skär 1:6, Hedängen 9:5, Bastekärr 1:18, Skee-Hustyft 1:2 och 1:3, Elsängen 1:3, 1:5 och 1:6 samt Varp 1:10 i Skee socken, i Strömstads kommun, Västra Götalands län

Uppdragsgivare: Rabbalshede Kraft AB

Fältarbetsperiod: 2019-05-21 - 2019-05-23

Projektnummer: 19113

Projektansvarig: Stig Swedberg

Fältansvarig: Annika Östlund

Övrig personal: Linda Wigert, samt Paula Molander, praktikant

För personalens meriter hänvisas till Kulturlandskapets hemsida.

Utredningsområdets storlek: 74 ha

Belägenhet i SWEREF 99 TM: Norr 6533900 m, Öst 284750 m

Höjd över havet: 10-90 meter

Dokumentationsmaterial: Mätfiler, beskrivningar, fotografier, fotolista

Digitalt dokumentationsmaterial förvaltas av Kulturlandskapet.

Fynd: Har ej omhändertagits.

Vindpark Femstenaberg, Skee socken, Strömstads kommun, Västra Götalands län

Frivillig arkeologisk utredning i form av kulturmiljöutredning

Kulturlandskapet rapporter 2019:11

© Kulturlandskapet 2019

Författare: Annika Östlund

Foton: Där fotograf ej anges är bilder tagna av fältpersonalen.

Omslagsbild framsida: Gränsmärke, L2019:2488, beläget vid verksplats 1. En vanlig typ av gränsmärke, med ett postament som är mindre än meterstort och en stående visarsten. Foto mot söder.

Bild baksida: Gränsmärke, L1960:9145, inom Skee-Hustyft och söder om verksplats 5. Foto mot öster.

Orienteringskarta: Framställd av Kulturlandskapet med data från Map Maker, Fornreg samt Länsstyrelsen i Västra Götaland.

Topografisk grundkarta samt plankarta: Tillhandahållen av uppdragsgivaren.

Övriga kartor och situationsplaner: Framställda av Kulturlandskapet.

Redigering och layout: Andreas Hansen, Omland Form och Fotografi

Sökord: Gränsmärke, femstenarös, kolningsanläggning, stengärdesgård, stenbrott, boplats, jaktvärn, gårdstomt

Kulturlandskapet

Ekelidsvägen 5

457 40 FJÄLLBACKA

www.kulturland.se

kontakt@kulturland.se

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	
Bakgrund och syfte	7
Utredningsområdet	7
Tidigare utredningar	7
Metod	8
Arkivstudier	8
Resultat	9
Kulturmiljövärden inom området	9
Bedömning och rekommendationer	15
Källor	17
Bilagor	
1. Hänsynslista kultur	21
2. Förlorade värden	25

Vindpark Femstenaberg, Skee socken, Strömstads kommun, Västra Götalands län

Frivillig arkeologisk utredning i form av kulturmiljöutredning

Sammanfattning

Rabbalshede Kraft AB har tillstånd för uppförande av åtta vindkraftverk vid Femstenaberg i Skee socken, Strömstads kommun. Kulturlandskapet utförde under maj 2019 en kompletterande kulturmiljöutredning inom området. I uppdraget ingick också att kvalitetssäkra resultaten från tidigare kulturmiljöutredningar inom området.

Inom utredningsområdet finns 40 kulturhistoriska lämningar registrerade. Av dessa bedöms fem lämningar som fornlämningar (två boplatser, en gårdstomt och två kolningsanläggningar), en som möjlig fornlämning (boplat) och 32 som övriga kulturhistoriska lämningar (gränsmärken, stenbrott, stengärdesgårdar, jaktvärn, röjningsröse, fyndplats).

Infartsvägen vid Elsängen löper över flack åkermark förbi fornlämningarna L1968:2924 (gårdstomt) och L1968:5345 (boplat). Om fornlämningsområde berörs behöver ansökan om tillstånd för detta inlämnas till länsstyrelsen. Kulturlandskapets bedömning är dock att boplatsens (L1968:5345) utbredning bör vara i slänten snarare än på den flacka åkerytan. Inte heller gårdstomten (L1968:2924) bör vara belägen i åkermarken. Att bredda vägen från fornlämningarna ut i åkermarken borde därför vara möjligt utan att skada fornlämningarna. Kulturlandskapet bedömer vidare att en arkeologisk utredning steg 2, med sökschaktning, sannolikt inte kommer att ge så mycket, givet terrängförhållandena. Beslut om detta vilar dock på länsstyrelsen.

Om vägdragning och arbetsområden inte kan förläggas utanför respektive fornlämningsområde ska ansökan om ingrepp i fornlämning göras hos länsstyrelsen. Fornlämningar är skyddade enligt 2 kap i Kulturmiljölagen (KML) och genom miljöbalkens generella hänsynsregler, där stor vikt läggs vid hänsyn till kulturlämningar och kulturmiljöer. För fornlämningar gäller att de

förutom själva lämningen även omges av ett så kallat fornlämningsområde. Fornlämningsområdets storlek avgörs av länsstyrelsen från fall till fall. För fornlämningar bör ett generellt skyddsområde om 30 meter tillämpas. Om tveksamhet uppstår huruvida det är möjligt för uppdragsgivaren att uppfylla detta bör omedelbar kontakt tas med länsstyrelsen.

Övriga registrerade lämningar utgörs av övriga kulturhistoriska lämningar, vilka omfattas främst av hänsynsparagrafer i Miljöbalken. Vid främst verksplats 1 finns det ett större antal gränsmärken, något som dock inte påverkar verksplaceringen. Förhoppningsvis kan ett antal av dessa lämningar skyddas vid anläggandet. Generellt bör ett skyddsområde på 10 meter tillämpas för övriga kulturhistoriska lämningar. För två av de övriga kulturhistoriska lämningarna rekommenderas dock ett större skyddsavstånd om 30 meter. Detta gäller L1960:9169 (femstenarör) samt L1959:2754 (hågnad).

Utmärkning av hänsynsobjekt ska göras av arkeolog innan anläggningsarbeten startas. Fysiska skydd ska placeras ut om det anses nödvändigt efter riskanalys.

En generell synpunkt är att det är viktigt att inte placera material och dumpmassor på ett sådant sätt att det riskerar att rasa ner material utanför utredningsområdet, då eventuella skyddsvärda objekt som är belägna utanför utredningsområdet inte behandlas i denna rapport eller omfattas av hänsynslistan.

Gränsmärken i aktuell gräns har endast noterats då de påträffats och ej särskilt eftersökts. En lista med dessa har sammanställts åt uppdragsgivaren. Som generell hänsynsåtgärd föreslås ett skyddsområde på 1 meter, samt ett märke markeras väl. Gränsmärken i aktuell gräns är skyddade enligt 14 kap 9 § brottsbalken. Ansökan om säkerställande av gränsmärken lämnas till Lantmäteriet.

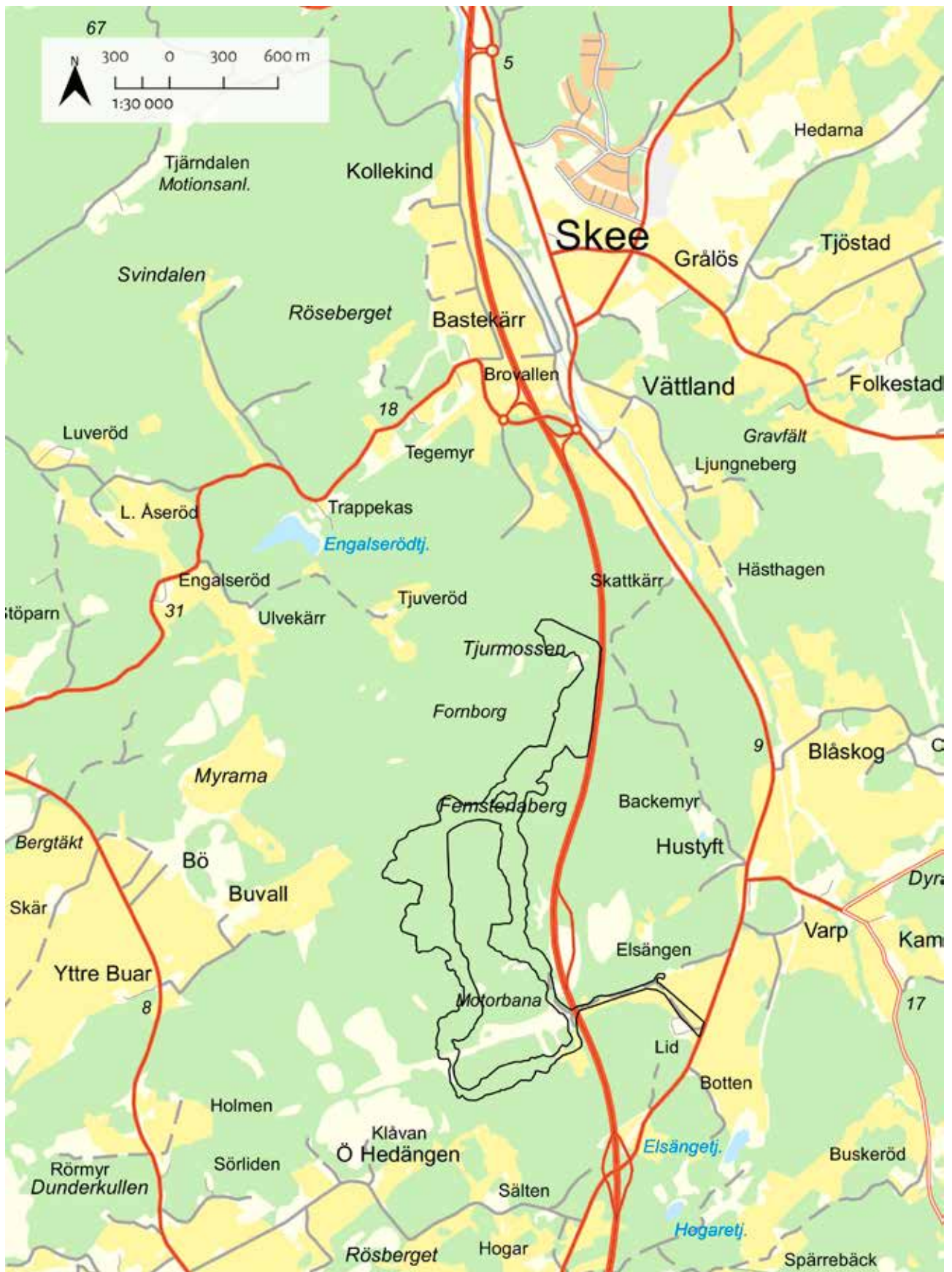

Illustration 1. Utredningsområdets belägenhet söder om Skee. © Lantmäteriet.

Inledning

Bakgrund och syfte

Rabbalshede Kraft AB har laga kraftvunnet miljötillstånd för uppförande av åtta vindkraftverk vid Femstenaberg i Strömstads kommun. Vindkraftverkens höjd får uppgå till maximalt 200 meter. Teknikutvecklingen i branschen har medfört möjlighet att använda en större rotor. På grund av detta behöver kompletterande ytor utredas för att möjliggöra transport och montering av större rotor.

Mot bakgrund av dessa förändrade förutsättningar utförde Kulturlandskapet under maj 2019 en kompletterande kulturmiljöutredning inom markerat område, *illustration 1*.

I uppdraget ingick också att kvalitetssäkra resultaten från tidigare kulturmiljöutredningar, då de tidigaste utfördes inom utredningsområdet hösten 2009.

Kulturmiljöutredningen utgör grund för planering och projektering av vindpark Femstenaberg. Skyddsvärda objekt samt deras behov av skyddsavstånd och skyddsåtgärd presenteras i rapporten.

Utredningsområdet

Utredningsområdet är beläget i Skee socken, cirka 7 kilometer sydost om Strömstad och strax väster om väg E6. Vindparken med tillhörande vägar är belägen cirka 10-90 meter över havet. Det studerade området är cirka 74 hektar stort. Detta område har markerats som utredningsområde på kartor i rapporten.

Naturmiljö

Området utgörs i huvudsak av skogsmark. I de lägre liggande områdena finns produktionsskog. Högre partier domineras av hållmarker där det främst växer hållmarkstallskog, varav en del är äldre och relativt opåverkad av skogsbruk. Platserna för vindkraftverken är belägna på höjder i landskapet.

Kulturmiljö

Merparten av utredningsområdet har i äldre tider fungerat som utmark åt gårdarna i de lägre liggande partierna väster och öster om Femstenaberg. Av äldre kartmaterial går att

utläsa att delar av området i sydväst (inom Hedängen) utgjordes jordbruksmark under ivarjefall 1800-tal och fram till tidigt 1900-tal.

Kulturmiljön i området utgörs av lämningar från såväl förhistorien som mer närliggande perioder. Inom och i omedelbar anslutning till utredningsområdet finns boplatser från stenålder, kolningsanläggningar, en gårdstomt, stengärdesgårdar, mindre stenbrott samt framför allt en stor mängd gränsmarkeringar – hela området har sitt nuvarande namn efter en särskild typ av gränsmärke: Femstenaröset eller -röret.

Tidigare utredningar

Under hösten 2009 utförde Rio Kulturkooperativ på uppdrag av Rabbalshede Kraft inventeringar av natur- och kulturvärden inför byggnation av vindpark Femstenaberg. Därefter har flera kompletterande inventeringar genomförts. Nedanstående berör kulturmiljö och ingår i den uppdaterade hänsynslistan:

- 2009, Benjamin Grahn-Danielson (fältansvar), "Projekt Femstenaberg, Strömstads kommun. Arkeologisk utredning och naturvärdesbedömning." Kulturhistoriska rapporter 66. Rio Kulturkooperativ.
- 2011, Benjamin Grahn-Danielson (fältansvar), "Projekt Femstenaberg, Strömstads kommun. Kompletterande arkeologisk utredning och naturvärdesbedömning." Rapport 2011:19. Rio Kulturkooperativ.
- 2014, Benjamin Grahn-Danielson (fältansvar), "Vindpark Femstenaberg. Bedömning av planerad vägdragning mellan verk 11 och 14", Kulturlandskapet. (Internrapport dat. 2014-04-16.) (Inventeringen utförd 2014-02-27.)
- 2014, Benjamin Grahn-Danielson (fältansvar), "Vindpark Femstenaberg. Kommentar till 'Bedömning 2014-1: Planerad vägdragning mellan vindkraftverk 11 och 14'", Kulturlandskapet (Internrapport dat. 2014-04-16.)
- 2014, Benjamin Grahn-Danielson (fältansvar), "Vindpark Femstenaberg. Bedömning 2014-2: Planerad vägdragning mellan

vindkraftverk 7 och 10", Kulturlandskapet. (Internrapport dat. 2014-04-16.) (Inventeringen utförd 2014-03-20.)

- 2017, Benjamin Grahn-Danielson (fältansvar), "Bedömning 1714-3 Femstenaberg", Kulturlandskapet. (Internrapport dat. 2017-06-12.)

Följande publikationer ingår inte i hänsynslistan:

- 2009, Benjamin Grahn-Danielson och Maria Magnusson (författare), "Samrådshandling Projekt Femstenaberg. Uppförande av vindkraftverk, Strömstads kommun. På uppdrag av Rabbalshede Kraft, maj 2009." Rapport 2009:16 Samrådshandling. Rio Kulturkooperativ.
- 2009, Benjamin Grahn-Danielson och Linda Andersson (författare), "Projekt Femstenaberg. Miljökonsekvensbeskrivning. Uppförande av vindkraftverk, Strömstads kommun. På uppdrag av Rabbalshede Kraft december 2009." Rapport 2009:35 Miljökonsekvensbeskrivning. Rio Kulturkooperativ.
- 2011, Lars Gerre (fältansvar), "Fåglar vid Femstenaberg och Vetteberget. Inventering inför planerad vindpark. Rapport 2011:24." Rio Kulturkooperativ.
- 2011, Linda Andersson och Benjamin Grahn-Danielson (författare), "Komplettering av Miljökonsekvensbeskrivning Projekt Femstenaberg. Uppförande av vindkraftverk,

Strömstads kommun. På uppdrag av Rabbalshede Kraft september 2011." Rapport 2011:20 Miljökonsekvensbeskrivning. Rio Kulturkooperativ.

Metod

Inventering i fält ägde rum den 21 och 23 maj 2019, i uppehållsväder. Inventeringen utfördes av arkeologerna Annika Östlund och Linda Wigert från Kulturlandskapet samt Paula Molander, praktikant.

Kulturlämningar fotodokumenterades, beskrevs och mättes in med RTK-GPS. Nyupptäckta lämningar har rapporterats till Kulturmiljöregistret. Tidigare registrerade lämningar inom utredningsområdet besiktigades avseende antikvarisk status och skyddsvärde. I de fall status ändrats sedan tidigare, har dessa förändringar registrerats i Kulturmiljöregistret.

Inmätning av gränsmärken i aktiv gräns har skett då de påträffats. De har dock ej eftersökts speciellt.

Arkivstudier

Genomgång av tidigare bedömningar av lämningar har gjorts framför allt mot bakgrund av förändrat fornlämningsbegrepp i Kulturmiljölagen från 2014. Införandet av Kulturmiljöregistret och utfärdandet av lämningstyp-listan 4.7 har även påverkat den antikvariska bedömningen av vissa fornlämningstyper. Bedömningen av samtliga lämningar inom eller i omedelbar anslutning till utredningsområdet har kvalitets-säkrats gentemot dessa praxisförändringar.

Resultat

Inom utredningsområdet finns 40 kulturhistoriska lämningar registrerade, *illustration 2*. De olika lämningstyperna är fördelade enligt följande:

- Tre boplatser (L1968:5325, L1968:5812, L1968:5345).
- Ett boplatssområde (L1968:3013).
- En fyndplats (L1968:6273).
- En gårdstomt (L1968:2924).
- 21 gränsmärken (L1960:9169, L1960:8923, L1960:8936, L1960:8937, L1960:9110, L1960:9142, L1960:9143, L1960:9145, L1960:9168, L1960:8908, L1960:7636, L1959:2753, L1959:2755, L1959:2831, L2019:2488, L2019:2489, L2019:2492, L2019:2493, L2019:2494, L2019:2496, L2019:2499).
- Fyra hägnader i form av stengärdesgårdar (L1960:8934, L1960:8935, L1959:2754, L1959:2832).
- Fyra mindre områden med stenbrottslämningar (L1960:9186, L1960:9088, L1960:9121, L1960:9069).
- Ett röjningsröse (L1960:9185).
- Ett jaktvärn (L2019:2491).
- Tre skogsbrukslämningar i form av en lokal med två kolningsgropar (L1960:9123) och en lokal med 10-15 kolningsgropar (L1968:2801).

Av dessa bedöms fem lämningar som fornlämningar (L1968:5325 och L1968:5345, boplatser; L1968:2924, gårdstomt; L1968:2801 och L1960:9123, kolningsanläggningar), en som möjlig fornlämning (L1968:5812, boplat) och 32 som övriga kulturhistoriska lämningar (samtliga gränsmärken, stenbrott, stengärdesgårdar, jaktvärnet, röjningsröset, samt fyndplatsen L1968:6273). Boplatssområdet L1968:3013 och kolningsanläggningen L1960:4796 anges som undersökta och borttagna.

Samtliga lämningar samt förslag på hänsyn

framgår av bilaga 1. De lämningar som tidigare berörts men inte gör det längre, framgår av bilaga 2.

Gränsmärken i aktuell gräns

Vid utförda inventeringar har 19 gränsmärken i aktuell gräns mätts in. Dessa omfattas inte av KML eller MB, däremot av Brottsbalken.

Kulturmiljövärden inom området

Kulturhistoriska lämningar är ett samlingsbegrepp som omfattar både fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Kulturhistoriska lämningar är spår efter människors verksamhet i landskapet som tillkommit genom äldre tiders bruk. Även de kulturhistoriska lämningar som inte är fornlämningar är en viktig del av kulturmiljön.

Boplatser

Boplatserna L1968:5325, L1968:5812 och L1968:5345 ligger alla i den norra sluttningen längs med en långsmal dalgång i områdets södra del. Dalgången sträcker sig i NO-SV riktning, och ytterligare boplatser (som inte berörs av projektet) finns registrerade i dalgången. L1968:5812 bedöms vara gropkeramisk, det vill säga från mellanneolitikum.¹ Vid denna tid bör dalgången ha utgjorts av havsvikar i en skärgård. Det är inte otänkbart att även de andra boplatserna är från ungefär samma tid. L1968:5812 och L1968:5345 är belägna i anslutning till infartsvägen i söder. L1968:5325 är belägen i anslutning till verksplats 2.

L1968:3013 i områdets norra del är undersökt och borttagen. Ett antal dateringar gjordes i samband med undersökningarna. Dessa sträcker sig från senneolitikum fram till yngre järnålder, även fynd och anläggningar stöder denna breda användningsperiod.²

Gårdstomten

Gårdstomten L1968:2924 utgörs av Elsängens gamla tomt enligt kartor från 1799 och 1805.³ Ännu 1991 stod förfallna och oanvända byggnader

¹ FMIS

² FMIS

³ Lantmäteriet 1799, 1805

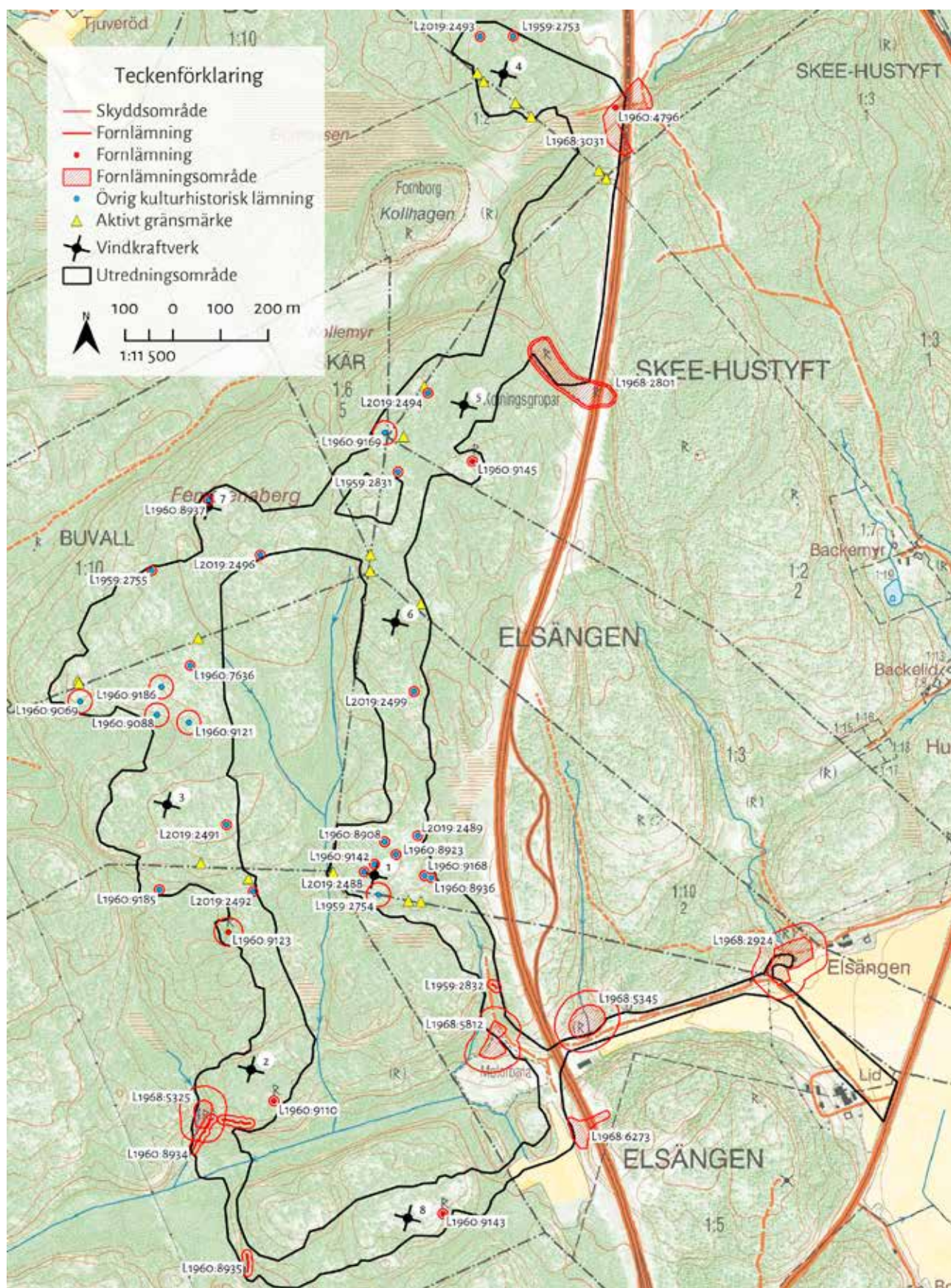

Illustration 2. Kartan visar resultaten av inventeringarna inom utredningsområdet. © Lantmäteriet.

Illustration 4 (överst). Bilden är tagen från gården Lid vid väg 990, mot nordväst och Elsängen. Elsängens gamla tomt, L1968:2924, är belägen i granplaneteringen i mitten av bilden. Illustration 3 (överst). Linda mäter in det raserade gränsmärket L2019:2489, beläget vid verksplats 1. Foto mot norr. Illustration 5 (underst höger). Gränsmärke i aktiv gräns (nr 4, mellan Hedängen och Skär) sydöst om verksplats 3. Märket är av en enklare modell, med en flat visarsten uppställd mellan två liggande stenar. Den flata stenen är uppställd längs med gränsen. Foto mot väster.

på platsen. Tomten är numera obebyggd och planterad med gran, *illustration 3*. Husgrunder är fortfarande synliga. L1968:2924 är belägen vid infartsvägen i söder.

Gränsmärken

Gränsmarkeringarna kan sägas vara en signatur för Femstenaberg, både på grund av att området är uppkallat efter en särskild typ av märke, och för att så många och olika typer av märken finns i området, *illustration 4-7* samt omslaget.

21 gränsmärken berörs av utredningsområdet (L1960:9169, L1960:8923, L1960:8936, L1960:8937, L1960:9110, L1960:9142, L1960:9143, L1960:9145, L1960:9168, L1960:8908, L1960:7636, L1959:2753, L1959:2755, L1959:2831, L2019:2488, L2019:2489, L2019:2492, L2019:2493, L2019:2494, L2019:2496, L2019:2499). Av dessa är ett placerat i aktuell gräns, nämligen själva femstenaröset, L1960:9169. Detta bedöms som extra skyddsvärt på grund av märkets typ och storlek och för att det givit namn åt området. En del av märkena

Illustration 6 (vänster). Gränsmärke i aktiv gräns (nr 16, i skärningspunkten mellan Skär, Buvall, Elsängen och Varp), norr om verksplats 6. Rågängen hålls öppen och längst bort anas ytterligare ett aktivt gränsmärke (nr 8). Foto mot norr. Illustration 7 (ovan). Gränsmärke i aktiv gräns (nr 6, mellan Bö och Skee-Huslyft), väster om verksplats 5. Märket utgörs av ett fäste av järn nedslaget i berget med en käpp i. Foto mot nordväst.

är troligen att anse som riktmärken snarare än egentliga gränsmärken, men den antikvariska bedömningen är den samma. Gränsmärkena är en ofta förbisedd lämningstyp, men visar på ett tydligt sätt 1700- och 1800-talets intresse för enskilt ägande och avskaffandet av de gemensamma utmarkerna.

Det finns även ett stort antal gränsmärken i aktuell gräns inom området. De märken som inte längre är aktiva är i större utsträckning raserade, i övrigt finns inga särskilda kännetecken som visar att ett gränsmärke står i aktiv eller inaktiv gräns.

Gränsmärkena är spridda över hela utredningsområdet, men finns i särskild mängd vid verksplats 1.

Illustration 8 (ovan). Jättegryta med låg stenmur runt, L1959:2754, vid verksplats 1. Bilden är tagen vid utredningen 2017. Foto mot söder. Illustration 9 (höger). Mindre stenbrott, L1960:9069, inom fastigheten Skär. Bilden är tagen vid utredningen 2009. Foto mot norr.

Hägnader

De fyra stengärdesgårdarna är av olika karaktär. L1960:8934 och L1960:8935 är knutna till tidigare uppodlade ytor och vägar inom Hedängen i områdets sydvästra del, söder om verksplats 2.⁴ L1959:2832 är belägen på hyggesmark i områdets sydöstra del. Den har troligen anlagts för att hindra djur på utmarken att gå ner i dalgången i söder.

L1959:2754 får sägas vara ett unikum. Den utgörs av en låg kallmurad stenmur som omgärdar en 1,2 meter bred och 1 meter djup jättegryta ute

på hällmarken i anslutning till verksplats 1, illustration 8. Denna hägnad har troligen anlagts för att förhindra såväl djur som människor från att trampa ner i jättegrytan.

Stenindustrilämningar

Fyra mindre områden med stenbrottslämningar finns inom området (L1960:9186, L1960:9088, L1960:9121, L1960:9069), alla inom en mindre yta på fastigheten Skär i områdets västra del mellan

⁴ Lantmäteriet 1847, 1940

Illustration 10. Litet jaktvärn, L2019:2491, inom Skär och öster om verksplats 3. Foto mot väster.

verk 3 och 7, illustration 9.

På fastigheten Bö norr om Skär (väster om utredningsområdet) finns ytterligare ett stenbrott, L1960:7639. Väldigt få stenindustrilämningar är annars registrerade i Kulturmiljöregistret, trots omfattande stenbrytning i Strömstads kommun från 1870-tal fram till idag. Det finns belägg för stenbrytning på den närliggande fastigheten Hedängen under 1900-talets första decennium.⁵

Röjningsröse

L1960:9185 utgörs av ett stengärdesgårdslignande, 10 meter långt röjningsröse, och är beläget söder om verksplats 3. På karta från 1816 över Hedängen är det beläget såväl intill väg som en äng eller röjd yta.⁶

Skogsbrukslämningar

L1968:2801 omfattar ett område med minst sju kolningsgropar, belägen på plan skogsmark i ett sadelläge mellan berg inom Skee-Hustyt och nordost om verksplats 5. Ursprungligen

utgjordes lämningen av 10-15 kolningsgropar. Den östra delen av fornlämningen ligger nu under E6, men undersöktes inte i samband med bygget av vägen.

L1960:9123 utgörs av två kolningsgropar sida vid sida, belägna i svagt sluttande skogsmark inom Hedängen söder om verksplats 3.

Inom bopplatsen L1968:3013 fanns ett tiotal kolningsgropar varav en, L1960:4796, är inlagd i Kulturmiljöregistret. En av dessa daterades till sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal i samband med arkeologisk utredning 2001.⁷

Ortnamnen Kollemyr och Kollhagen inom Bö och Buvall vittnar också om att kolning har skett i trakten.

Jaktvärn

Jaktvärnet, L2019:2491, är beläget på hållmarken inom fastigheten Skär vid verksplats 3, illustration 10. Det är tänkbart att det använts vid skogsfågeljakt; det fanns gott om tjäderspillning i närområdet vid utredningstillfället.

⁵ Östlund m fl 2008 s. 107 samt där anförd litteratur.

⁶ Lantmäteriet 1816

⁷ FMIS

Vad innebär resultatet för planen?

Få fornlämningar berörs. De tre boplatserna (L1968:5325, L1968:5812, L1968:5345), gårdstomten (L1968:2924) och de två områdena med kolningsgropar (L1968:2801, L1960:9123) innebär att vägdragning och arbetsområde behöver läggas utanför respektive fornlämningsområde. Alternativet är att ansöka om ingrepp i fornlämning hos länsstyrelsen.

Övriga registrerade lämningar utgörs av övriga kulturhistoriska lämningar, vilka omfattas främst av hänsynsparafer i Miljöbalken. Vid främst verksplats 1 finns det ett större antal gränsmärken, något som dock inte påverkar verksplaceringen. Förhoppningsvis kan ett antal av dessa lämningar skyddas vid anläggandet.

Vad innebär planen för kulturvärdena?

Vindparken med verksplatser och tillhörande vägar kommer att innebära att ett tidigare i stort sett väglöst område med hållmark (enstaka mindre skogsbruksvägar finns inom området, och i områdets sydvästra lägre liggande partier finns delar av äldre vägsträckning), kommer att styckas upp av planerade och grusade ytor. Intrycket av orörd utmark kommer att försvinna, ivarjefall temporärt. De gränsmärken som nu ligger i relativt monumentala lägen kommer att överskuggas av grusplaner och vindkraftverk. Det är dock ett faktum att delar av området redan tidigare omfattat industriell verksamhet (stenbrottslämningarna i den västra delen), och områdets sydvästra delar har tidigare varit uppodlat men planterats igen. I den mån kulturlämningarna skyddas vid exploateringen kommer området att kunna återställas till nära ursprungligt skick när (om) vindparken avvecklas.

Bedömning och rekommendationer

Infartsvägen vid Elsängen löper över flack åkermark förbi fornlämningarna L1968:2924 och L1968:5345. I det fall den befintliga vägen behöver breddas uppstår två frågor: 1) Borde en arkeologisk utredning steg 2 utföras? 2) Borde ny vägsträckning förläggas utanför fornlämningarnas fornlämningsområde? Om fornlämningsområde berörs behöver ansökan

om tillstånd för detta inlämnas till länsstyrelsen. Frågan om var vägdragning bäst sker blir därmed en fråga för länsstyrelsen i samråd med Rabbalshede Kraft. Kulturlandskapets bedömning är dock att boplatens (L1968:5345) utbredning bör vara i den bättre dränerade slänten snarare än på den flacka åkerytan. Inte heller Elsängens gamla tomt (L1968:2924) bör vara belägen i åkermarken. Att bredda vägen från fornlämningarna ut i åkermarken borde därför vara möjligt utan att skada fornlämningarna. Kulturlandskapet bedömer vidare att en arkeologisk utredning steg 2, med sökschaktning, sannolikt inte kommer att ge så mycket, givet terrängförhållandena. Beslut om detta vilar dock på länsstyrelsen.

Inom utredningsområdet berörs totalt 40 lämningar. Av dessa har fem bedömts som fornlämningar, en som möjlig fornlämning och 32 som övriga kulturhistoriska lämningar. Två lämningar anges som undersökta och borttagna.

Fornlämningar är skyddade enligt 2 kap i Kulturmiljölagen (KML) och genom miljöbalkens generella hänsynsregler, där stor vikt läggs vid hänsyn till kulturlämningar och kulturmiljöer. Ansökan om ingrepp i lämningar lämnas till länsstyrelsen. För fornlämningar gäller att de förutom själva lämningen även omges av ett så kallat fornlämningsområde. Fornlämningsområdet utgörs av ett så stort område på marken (eller sjöbotten) som behövs för att bevara fornlämningen och ge den tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Fornlämningsområdets storlek avgörs av länsstyrelsen från fall till fall. För fornlämningar bör ett generellt skyddsområde om 30 meter tillämpas. Om tveksamhet uppstår huruvida det är möjligt för uppdragsgivaren att uppfylla detta bör omedelbar kontakt tas med länsstyrelsen.

Övriga kulturhistoriska lämningar omfattas av det generella skydd för kulturmiljön som ges i miljöbalken. Generellt bör ett skyddsområde på 10 meter tillämpas för övriga kulturhistoriska lämningar. För två av de övriga kulturhistoriska lämningarna rekommenderas dock ett större skyddsavstånd om 30 meter. Detta gäller L1960:9169, femstenaröset, samt L1959:2754,

stenhågnaden kring jättegrytan.

Utmärkning av hänsynsobjekt ska ske av arkeolog innan anläggningsarbeten startas, i enlighet med miljökonsekvensbeskrivningen. Fysiska skydd ska placeras ut om det anses nödvändigt efter riskanalys.

En generell synpunkt är att det är viktigt att inte placera material och dumpmassor på ett sådant sätt att det riskerar att rasa ner material utanför utredningsområdet, då eventuella skyddsvärda objekt som är belägna utanför utredningsområdet inte behandlas i denna rapport eller omfattas av hänsynslistan.

Gränsmärken i aktuell gräns har endast noterats då de påträffats och ej särskilt eftersökts. En lista med dessa har sammanställts åt uppdragsgivaren. Som generell hänsynsåtgärd föreslås ett skyddsområde på 1 meter, samt ett märke markeras väl. Gränsmärken i aktuell gräns är skyddade enligt 14 kap 9 § brottsbalken. Ansökan om säkerställande av gränsmärken lämnas till Lantmäteriet.

Källor

Litteratur

Östlund, Annika m fl	2008	<i>Granitindustri. En förstudie om kulturresevat för stenindustrin i Västra Götalands län.</i> Rio Kulturkooperativ Kulturhistoriska rapporter 25. På uppdrag av Länsstyrelsen i Västra Götalands län.
----------------------	------	--

Digitala källor

FMIS		Fornsök, http://www.fmis.raa.se
------	--	--

Kartor

Lantmäteriet	1799	LMA 14-SKE-112 Mätning, Storskifte 1799 (Elsängen)
Lantmäteriet	1805	LSA N97-23 2 Storskifte på utmark-utägor 1805 (Elsängen)
Lantmäteriet	1816	LMA 14-SKE-186 Delning, mätning, storskifte 1816 (Hedängen)
Lantmäteriet	1847	LMA 14-SKE-287 Hemmansklyvning 1847 (Hedängen)
Lantmäteriet	1940	Överby J131-94NV Ekonomiska kartan 1940

Bilagor

1. Hänsynslista kultur	21
2. Förlorade värden	25

Hänsynslista Femstenaberg

Inventerare: Annika Östlund

Datum: 2019-05-23

Lämningsnr / Nr på karta	Objektstyp	N (SWEREF 99 TM)	E (SWEREF 99 TM)	Objektsbeskrivning	Antikvarisk bedömning / klassning	Föreslagen hänsyn
L1960:9169	Gränsmärke	6534527	284731	Gränsmärke, femstenarör, bestående av 1 hjärtsten och 4 visarstenar. Den resta hjärtstenen är 1 m hög, 0,5 m bred (N-S). I NV, SV, NO och SO är resta visarstenar. Hjärtsten och visarstenar står i en stenpackning, 2,5x2,5 m bred och 0,5 m hög. 1,5 m åt SO finns en risting bestående av triangel med förhöjd mittlinje 0,3x0,4 m stor. En eventuell utliggare till femstenarörret är beläget cirka 40 meter åt OSO (märke i aktuell gräns).	Övrig kulturhistorisk lämning	25 m skyddszon markeras väl
L1960:8923	Gränsmärke	6533641	284754	Raserat gränsmärke 2,0x3,0 m bred, 0,4 m hög. Bestående av mer än 20 stenar 0,2- 0,8 m stora. Liknande ansamlingar av sten finns 4-5 m åt S.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L1960:8934	Hägnad	6533071	284387	Stengårdsgård, 60 m lång (O-V) plus 80 m lång (N-S), 0,6 m bred och intill 1 m hög. Upp till fem lager, 0,3-1,5 m stora stenar. Natursten, både rundad och skarpkantad.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L1960:8935	Hägnad	6532789	284442	Stengårdsgård, 35 m lång (N-S), 0,6 m bred och 0,7 m hög. Upp till 3 lager, av 0,2-0,5 m st stenar. Grindstolpe i N, ca 1 m hög och 0,3 m bred. Äldre väg leder O om stengårdsgården. Åt N finns stengårdsgård längs med vägens O sida, men något högre upp i terrängen.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl. Sätts ut i falt, även hägnaden i N.
L1960:8936	Gränsmärke	6533593	284829	Gränsmärke 0,4x0,5 m bred, 0,4 m hög. Bestående av 11 stenar, 0,15-0,35 m. Uppförd i två lager.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L1960:8937	Gränsmärke	6534385	284360	Delvis raserat gränsmärke 1,2x1,5 m bred, 0,4 m hög. Bestående av 8 stenar, 0,3-0,7 m stora. Visarsten.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L1960:9110	Gränsmärke	6533124	284498	Gränsmärke, 0,6-0,8 m bred (NV-SO), 0,4 m hög, bestående av upp till 20 stenar, 0,1-0,5 m stora. Uppförd i tre lager. Står ej i någon aktuell gräns. (Antikvarisk status ändrad från fornlämning till ÖKL.)	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L1960:9142	Gränsmärke	6533621	284709	Raserat gränsmärke eller riktmärke, 0,7x0,8 m bred, 0,35 m hög. Bestående av 7 stenar, 0,3-0,6 m stora, uppförd i två lager. Liggande visarsten. Markerad på laga skifteskarta över Eisängen 1834, kan visa äldre märke eller snarare riktpunkt.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L1960:9143	Gränsmärke	6532887	284853	Gränsmärke eller riktmärke, 0,8x1,5 m bred, 0,5 m hög, bestående av 10 stenar, 0,2-0,9 m stora. Märket är raserat. Ej i aktuell gräns. Markerat på karta från 1816, kan visa äldre märke eller snarare riktpunkt. (Antikvarisk status ändrad från fornlämning till ÖKL.)	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L1960:9145	Gränsmärke	6534467	284915	Gränsmärke 0,5x0,7 m bred, 0,4 m hög. Ett lager bestående av 5 stenar, 0,2-0,5 m stora. Mindre sten i toppen av märket. Märket står ej i aktuell gräns. (Antikvarisk status ändrad från fornlämning till ÖKL.)	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L1960:9168	Gränsmärke	6533597	284814	Delvis raserat gränsmärke 0,8x1,2 m bred, 0,6 m hög. Bestående av 7 stenar, 0,3-1,0 m stora. Uppförd i två lager.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl

Hänsynslista Femstenaberg

Inventerare: Annika Östlund

Datum: 2019-05-23

Lämningsnr / Nr på karta	Objektstyp	N (SWEREF 99 TM)	E (SWEREF 99 TM)	Objektsbeskrivning	Antikvarisk bedömning / klassning	Föreslagen hänsyn
L1960:9185	Röjningsröse	6533568	284258	Röjningsröse, 10 m långt (O-V), 1,5 m brett och 0,3 m högt, uppfört i 2-3 lager. Stengärdesgårds-liknande. Avbrutet av dike.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L1960:9186	Brott/täkt	6533994	284262	Stenbrott, 2x3 m, 0,5 m djupt. Småbrott med uttag i en nivå. Fyra större block samt skrotsten kvarligger.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon. Ej avgränsat område. Sätts ut i fält.
L1960:9088	Brott/täkt	6533935	284253	Stenbrott, 15x15 m (NO-SV) i ett lager. Skrotsten ligger utspridd runt brottytan. Spår av rundkil. Ytterligare brottyta 10 m åt NO.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon. Ej avgränsat område. Sätts ut i fält.
L1960:9121	Brott/täkt	6533919	284319	Stenbrott 7x15 m (NO-SV), 0,6 m djupt. Småbrott med uttag i en nivå. Skrotsten ligger över ytan. Märken efter rundkil. I området finns flera andra uttag.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon. Ej avgränsat område. Sätts ut i fält.
L1960:9123	Område med skogsbruks- lämningar	6533479	284403	Kolningsanläggning bestående av två kolningsgropar sida vid sida. Totalt är lämningen mer än 6,5 m stor i O-V. Den Ö gropen är intill 1,7 m i diam och 0,8 m djup (upp till toppen av vallen) med en tydlig vall i S, 2 m bred. Gropen i V är intill 1,8 m diam och 0,6 m djup (upp till toppen av vallen). Med en tydlig vall i S, V och N, 1-2 m bred och intill 0,25 m hög från omgivande markyta. Kol vid provstick med jordsond.	Fornlämning	30 m skyddszon markeras väl
L1960:9069	Brott/täkt	6533963	284091	Stenbrott, ca 18x5 m stort (N-S) och 0,6 m djup. Uttag i ett lager. Större kantstenar eller staketstolar finns i N och mer än 10 gatstenar i S. Märken efter rundkil.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon. Ej avgränsat område. Sätts ut i fält.
L1960:8908	Gränsmärke	6533668	284730	Raserat gränsmärke eller riktmärke. 1,5x3 m bred, 0,4 m hög. Bestående av >10 stenar, 0,2- 1 m stora, liggande visarsten. Stora delar av slutningen är belagd med enskilda stenar och stenanhopningar vilket gör det oklart vad som är lämning och vad som är naturlig bildning. Markerad på laga skifteskarta över Eisängen 1834, kan visa äldre märke eller snarare riktpunkt.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L1960:7636	Gränsmärke	6534038	284322	Gränsmärke bestående av 15 stenar, 0,2-0,6 m stora, uppfört i två lager. Raserat, ej i aktuell gräns. Belägen i svag SV-sluttning.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L1959:2753	Gränsmärke	6533360	285000	Gränsmärke, i form av liggande spetsig sten, 0,4 m stor. Utgör troligen ett vält gränsmärke.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L1959:2754	Hägnad	6533557	284718	Stenmur som omgärdar en 1,2 m bred och 1 m djup jättegröta. Muren låg, enkelradig. Stenar 0,1-0,3 m stora. Hägnaden har troligen anlagts för att förhindra djur från att trampa ner i jättegrötan.	Övrig kulturhistorisk lämning	25 m skyddszon markeras väl
L1959:2755	Gränsmärke	6534238	284242	Gränsmärke i form av ett liggande block, 1x1,5x0,5 m stort, med en mindre, 0,3 m stor, sten på.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L1959:2831	Gränsmärke	6534445	284759	Gränsmärke, 0,5 m hög. Enkel stående, spetsig sten.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl

Hänsynslista Femstenaberg

Inventerare: Annika Östlund

Datum: 2019-05-23

Lämningsnr / Nr på karta	Objektstyp	N (SWEREF 99 TM)	E (SWEREF 99 TM)	Objektsbeskrivning	Antikvarisk bedömning / klassning	Föreslagen hänsyn
L1959:2832	Hägnad	6533366	284961	Stenmur, ca 12 m (NV-SÖ). Enkelradig på hyggesmark i sluttning. Stenar 0,2-0,5 m stora.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L1968:2924	Bytomt / gårdstomt	6533423	285575	By-/gårdstomt, ca 110x80 m stor (ÖNÖ-VSV). Elsängens gamla tomt. Tomten obebyggd, planterad med gran. Husgrunder synliga.	Fornlämning	30 m skyddszon markeras väl. Annars FU.
L1968:2801	Område med skogsbruks- lämningar	6534643	285121	Område med minst 7 kolningsgropar. O delen av fornlämningen ligger under E6. Ej undersökt i samband med bygget av vägen.	Fornlämning	5 m skyddszon markeras väl och med fysiskt skydd. Tillstånd för intrång i skyddszon krävs.
L1968:3013	Boplats-område	6535209	285249	Undersökt och borttagen.	Ingen antikvarisk bedömning	Ingen
L1960:4796	Kolnings- anläggning	6535209	285215	Kolningsgrop. Samtidigt undersökt och borttagen. Platsen nu övertäckt av påförda massor.	Ingen antikvarisk bedömning	Ingen
L1968:6273	Fyndplats	6533068	285157	Fyndplats för ett mindre antal avslag av flinta samt skärvtstenar. Förundersökt. Inga vidare antikvariska åtgärder föreslås.	Övrig kulturhistorisk lämning	Ingen
L1968:5325	Boplats	6533099	284353	Boplats med en uppskattad utsträckning av 65x35 m. Avgränsningen i N är oklar. boplatsen kan fortsätta längre upp i backen. Aldre sandlag inom boplatsavgränsningen. Fynd av 4 flintavslag vid besiktning 1991, 2 avslag vid inventering 1977, samt "rätt rikligt med flintavfall på vägen upp i dalen" vid Gbg-inventeringen.	Fornlämning	30 m skyddszon markeras väl.
L1968:5812	Boplats	6533249	284963	Boplats, delundersökt, ca 85x50 m (NNÖ-SSV). Fynd av flinta. Vid arkeologisk förundersökning år 2005 påträffades flintor. Boplatsen tros tillhöra gropparamisk kultur. Motorbana anlagd inom området. Fornlämningen är inte helt avgränsad i väster eftersom en fortsatt utsträckning låg utanför förundersökningsområdet. Krav på förundersökning om inte skyddsavstånd på 30 meter hålls.	Möjlig fornlämning	30 m skyddszon markeras väl. Krav på förundersökning om inte skyddsavstånd på 30 meter hålls.
L1968:5345	Boplats	6533291	285157	Boplats. Skadad vid anläggandet av motokrossbanan.	Fornlämning	30 m skyddszon markeras väl. Krav på förundersökning om inte skyddsavstånd på 30 meter hålls.
L2019:2488	Gränsmärke	6533605	284688	Gränsmärke, 0,8x0,65 m bred, 0,8 m hög, bestående av 9 stenar, 0,2-0,8 m stora. Stående visare O-V.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L2019:2489	Gränsmärke	6533681	284800	Gränsmärke, 1,5x1,5 m bred, 0,3 m hög, bestående av ett 40-tal stenar. Raserat, utspridda stenar runtomkring.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L2019:2491	Skåre / jaktvärn	6533704	284398	Jaktvärn, 1,7x0,6 m stort (N-S), 0,4 m högt, bestående av 6 stenar, 0,4x0,7 m stora. 3 nedrasade stenar.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L2019:2492	Gränsmärke	6533564	284454	Gränsmärke, 0,8x0,55 m bred, 0,25 m hög, bestående av 4 stenar i två lager, största stenen 0,55x0,65 m stor.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl

Hänsynslista Femstenaberg

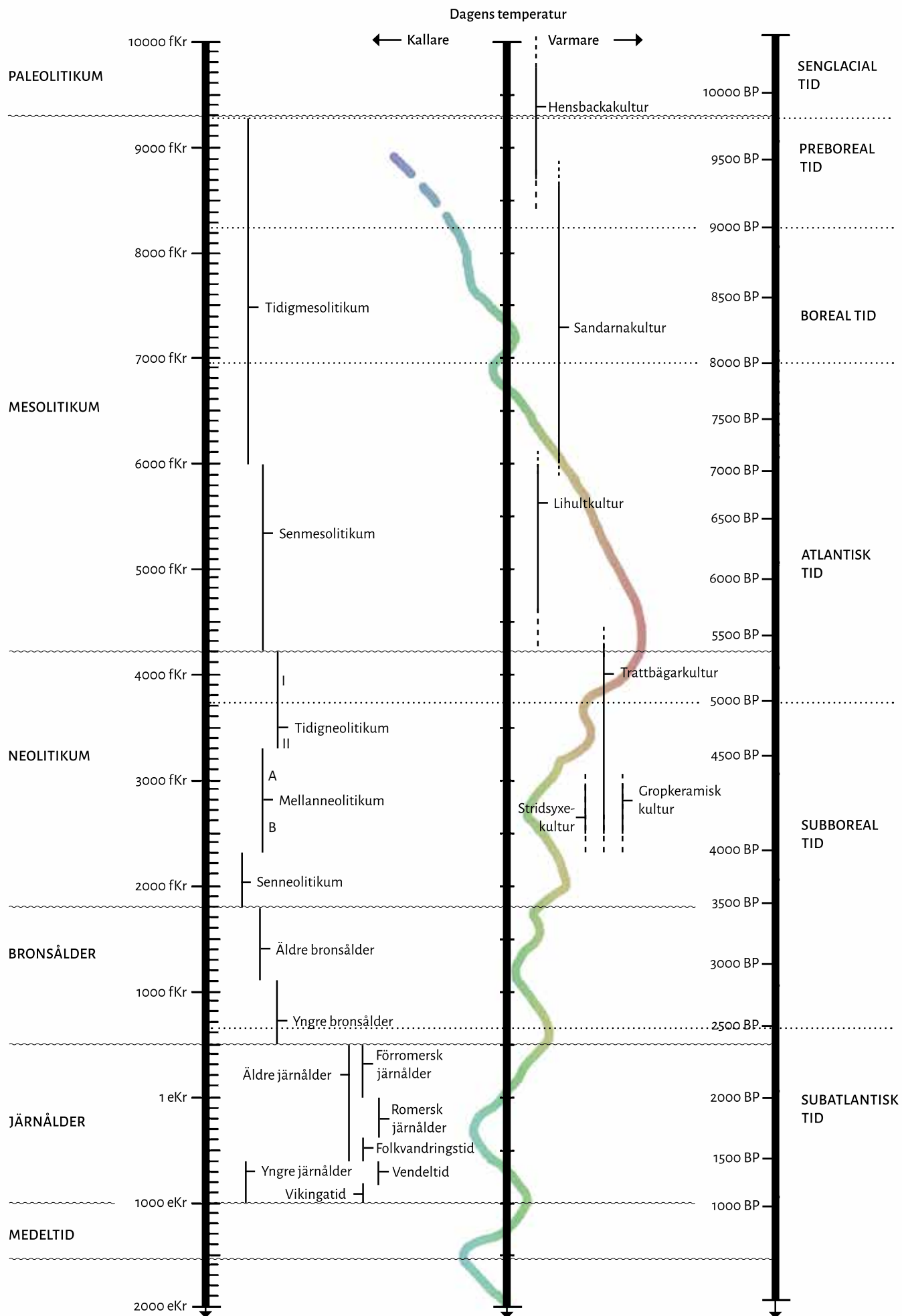
Inventerare: Annika Östlund

Datum: 2019-05-23

Lämningsnr / Nr på karta	Objektstyp	N (SWEREF 99 TM)	E (SWEREF 99 TM)	Objektsbeskrivning	Antikvarisk bedömning / klassning	Föreslagen hänsyn
L2019:2493	Gränsmärke	6535359	284931	Gränsmärke, 1x0,55 m bred, 0,4 m hög, bestående av 4 stenar 0,35-0,6 m stora, 2 stående och 2 liggande.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L2019:2494	Gränsmärke	6534610	284822	Gränsmärke, 1,3x1 m bred, 0,6 m hög, bestående av 4 synliga stenar, 0,5-1 m stora. Stående visare SV-NO.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L2019:2496	Gränsmärke	6534270	284469	Gränsmärke, 1x1 m bred, 0,1 m hög, bestående av ca 10 små stenar 0,1-0,3 m stora. 20-tal stenar utspridda i NO. Raserad.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl
L2019:2499	Gränsmärke	6533984	284792	Gränsmärke, 1,5x1,3 m bred, 0,5 m hög, bestående av 5 stenar, 0,5-0,8 m st. Stående visare, ONO-VSV.	Övrig kulturhistorisk lämning	10 m skyddszon markeras väl

Ej aktuella lämningar Femstenaberg

RAÄ nr. Skee sn	Objektstyp	Orsak
1790	Gränsmärke	Lämningen berörs ej av aktuell ansökan
1792	Gränsmärke	Lämningen berörs ej av aktuell ansökan
1781	Fornlämningsliknande lämning	Lämningen berörs ej av aktuell ansökan
1832	Gränsmärke	Lämningen berörs ej av aktuell ansökan
1833	Brott/täkt	Lämningen berörs ej av aktuell ansökan

**Vindpark Femstenaberg, Skee socken,
Strömstads kommun, Västra Götalands län
Frivillig arkeologisk utredning i form av kulturmiljö-
utredning**

Kulturlandskapet har utfört kompletterande utredning inom område för planerad vindkraft vid Femstenaberg, Strömstads kommun. Inom området finns framför allt många gränsmarkeringar, och området har namn efter ett av dessa, ett så kallat femstenarör. I övrigt finns bland annat stenåldersboplatser, kolningsgropar och stenbrottslämningar inom området. Rapporten beskriver samtliga lämningar inom aktuellt arbetsområde, samt föreslagen hänsyn inför byggnation av vindparken.

www.kulturland.se